

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΒΙΒΛΙΩΝ

Κείμενα για τον Δημόκριτο (Από το Α΄ Διεθνές Συνέδριο για τον Δημόκριτο, 6-9 Οκτωβρίου 1983), Ξάνθη, Διεθνές Δημοκρίτειο Ίδρυμα 1984, 254 σελ.

Το βιβλίο αποτελεί προκαταρκτική έκδοση μέρους του Α΄ τόμου των Πρακτικών του Συνεδρίου, δηλαδή του τόμου που θα περιλάβει τις ανακοινώσεις συστηματικής προσέγγισης και ερμηνείας της διδασκαλίας του Αβδηρίτη, ενώ ο Β΄ τόμος θα περιλάβει τις ανακοινώσεις του ιστορικού μέρους του Συνεδρίου, τις δημοκρίτειες επιδράσεις στη μεταγενέστερή του φιλοσοφία και επιστήμη.

Η προκαταρκτική αυτή έκδοση αποβλέπει στην όσο πιο έγκαιρη και έγκυρη ενημέρωση του ελληνικού κοινού, αφού όλες οι ανακοινώσεις που περιέχει, ερευνητικές και πρωτότυπες, είναι γραμμένες στα ελληνικά. Ωστόσο, πρέπει να πούμε, προχωρεί η έκδοση των γενικών Πρακτικών σε δύο τόμους (συνολικά 800 σελίδες περίπου) με ανακοινώσεις Ελλήνων και ξένων Συνέδρων (62 συνολικά, από 15 χώρες).

Το βιβλίο περιέχει στις σελίδες 5-47: Πρόλογο του Επιμελητή της έκδοσης Λίνου Μπενάκη, πλήρες πρόγραμμα του Συνεδρίου, όλα τα κείμενα των προσφωνήσεων και των χαιρετισμών της εναρκτήριας Συνεδρίασης, Ψήφισμα των Συνέδρων, με το οποίο δηλώνουν ότι προσφέρουν ομόψυχα τις υπηρεσίες τους στο Διεθνές Δημοκρίτειο Ίδρυμα για την πραγμάτωση των υψηλών σκοπών του, που εκφράζουν και το πνεύμα της δημοκρίτειας φιλοσοφίας: την προαγωγή της επιστημονικής έρευνας, την ειρηνική συμβίωση των λαών με βάση την ελευθερία, τη δημοκρατία, τη δικαιοσύνη, και την ειρηνική και οικολογικά υπεύθυνη χρησιμοποίησή της ατομικής ενέργειας. Στη συνέχεια περιέχονται (σελ. 49-254):

Ι. Α. Μπενάκης, *Οι σπουδές του Δημόκριτου σήμερα* (σελ. 49-66).

Είναι η εισαγωγική ομιλία του Συνεδρίου. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τις εργασίες που γράφτηκαν για τον φιλόσοφο ή ανατυπώθηκαν στην τελευταία εικοσαετία. Βιβλία, μονογραφίες, μελέτες, άρθρα σε σπάνια περιοδικά δίνονται με χρονολογική σειρά και ευχάριστο τρόπο. Καρπός πολλής γνώσης και πολλού μόχθου η εργασία αυτή αποτελεί μεγάλη βιβλιογραφική προσφορά στους μελετητές του Αβδηρίτη.

2. Α.Κουλουμπαρίτσης, *Φυσική και ανθρωπολογία στον Δημόκριτο* (σελ. 67-85).

Πρόκειται για διάλεξη που δόθηκε στο κοινό της Ξάνθης. Ο συγγραφέας κατορθώνει να κάνει φιλοσοφία με τον πιο απλό τρόπο —όπως απαιτεί η ενημέρωση του κοινού— και να δώσει σφαιρικά και εξελικτικά τη διδασκαλία του Δημόκριτου.

3. Ν. Αυγελής, *Δημόκριτος: Επιστήμη και Μεταφυσική* (σελ. 87-95).

Μελετάται το πρόβλημα αν το φυσικό μοντέλο της δημοκρίτειας ατομικής θεωρίας αποτελεί μεταφυσική και οντολογία ή επιστήμη με τη σύγχρονη δεοντολογία. Με μια σειρά ωραίων και τεκμηριωμένων επιχειρημάτων ο συγγραφέας καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μ'όλο το μεταφυσικό της χαρακτήρα η ατομική θεωρία του Δημόκριτου δίνει ένα εννοιολογικό ερευνητικό σχήμα, ένα ερευνητικό πρόγραμμα πάνω στο οποίο θα βαδίζει ύστερα η νεό-

τερη μηχανιστική φυσική. Έτσι η δημοκρίτεια μεταφυσική έδειξε το δρόμο που οδηγεί στην επιστήμη.

4. Α.Φ. Μουρελάτος, *Δημόκριτος: Φιλόσοφος της μορφής* (σελ. 97-107).

Το επιχείρημα της «μετακοσμήσεως» (αναδιάταξης) του Μέλισσου έθεσε το κείμενο για την αρχαία φιλοσοφία πρόβλημα της δημιουργίας μιας νέας δομής κοσμικών στοιχείων.

Ο Δημόκριτος, συνεχίζει ο συγγραφέας με πολλή οξυδέρκεια, είναι σε θέση να δώσει με-γαλοφυή απάντηση στο επιχείρημα του Μέλισσου: Τα άτομα του Δημόκριτου ως Ιδέες, «σχήματα», είναι και μονάδες μορφής: Είναι δηλαδή σχηματοποιά στοιχεία. Από αυτά, με μηχανιστική αιτιοκρατία και σε συνάρτηση του σχήματος και του βάρους τους με τις δυνατότητες των κινήσεών τους, προκύπτουν προγραμματισμένοι σχηματισμοί. Έτσι η ουσία της δημοκρίτειας μεταφυσικής είναι η μορφή ως προ-σχηματισμός και διατηρητικός μετασχηματισμός.

5. Α. Κελεσίδου-Γαλανού, *Γίνεσθαι και είναι στα δημοκρίτεια αποσπάσματα* (σελ. 109-125).

Επισημαίνεται ως προς το «είναι» διχοτομία του ως «είναι» - «δοkein». «Είναι» και «γίνεσθαι» χρησιμοποιούνται με τη σημασία του «έχειν». Το «γίνεσθαι» χρησιμοποιείται αφειδώ-λευτα, όταν γίνεται λόγος για τον κόσμο, τη συμβατική ονοματοθεσία, τον άνθρωπο και την ηθική ανθρωπολογία. Κάποτε το «γίνεσθαι» συμπίπτει με το «είναι» στο μετασχηματισμό της ανθρώπινης φύσης με τη διδαχή. Η συγγραφέας σέβεται απόλυτα τις πηγές και κινείται κυρίως στο επίπεδο της ορολογίας που προσφέρουν τα αποσπάσματα, τα οποία δίνουν μία ιδιόρρυθμη χρήση των όρων «είναι» και «γίνεσθαι» από το Δημόκριτο.

6. Κ. Μιχαηλίδης, *«Άνθρωπος μικρός κόσμος». Η συνυφή ανθρώπου και κόσμου στον Δημόκριτο* (σελ. 127-136).

Ο άνθρωπος ως «μικρός κόσμος» κλείνει μέσα του τη δεοντολογία του δημοκρίτειου κό-σμου, είναι φορέας της κοσμικής τάξης. Στις κοσμικές αντιθέσεις (πρωταρχικές ιδιότητες - δευτερεύουσες ιδιότητες, αμετρία - μέτρο) αντιστοιχούν οι ανθρώπινες αντιθέσεις («γνώμη γνησίη» - «γνώμη σκοτίη», «λόγος» - «πάθος»). Η κοσμική υφή του ανθρώπου σημαδεύει και τον αγώνα του να βρει το μέτρο και την αλήθεια. Ο συγγραφέας δίνει μια ωραία ερμηνεία του αποσπάσματος τεκμηριωμένη με τη γενικότερη διδασκαλία του Αβδηρίτη.

7. Ε. Μουτσόπουλος, *Είναι η Ηθική του Δημόκριτου μία Ηθική του καιρού;* (σελ. 137-146).

Ο συγγραφέας με πλούσιες αναφορές σε αποσπάσματα του Δημόκριτου και με πρωτότυπα επιχειρήματα εντοπίζει στο κέντρο της δημοκρίτειας ηθικής την έννοια του καιρού. Ο καιρός δεν είναι καιροσκοπία. Συνδέεται με τις αρχές του μέτρου, του ορίου, της φρόνησης, του πρέποντος και έχει διαστάσεις ποσοτικές, ποιοτικές και χωρικές. Αποτελεί ο καιρός, ως έννοια της δημοκρίτειας ηθικής, ελεύθερη συνειδησιακή επέμβαση στο ηθικό γίνεσθαι και επιδιώκει την εντόπιση μέσα σ' αυτό της μοναδικότητας του πράττειν.

8. Π. Ζέπος, *Στοιχεία ιδεαλισμού εις την θεωρίαν του Δημόκριτου περί Δικαίου και Νόμων* (σελ. 147-151).

Ο συγγραφέας στη θεωρία του Δημόκριτου για το δίκαιο και τους νόμους δέχεται ότι κυ-ριαρχεί υλιστικός χαρακτήρας με παρεμβολή ιδεαλιστικών στοιχείων.

Με συνεπή αναφορά σε αποσπάσματα του Αβδηρίτη επισημαίνονται τα στοιχεία αυτά: κίνητρο της πράξης η ηθική προαίρεση, απέχθεια προς το άδικο, προτίμηση της πειθούς από τον εξαναγκασμό. Εξάλλου η «γνώμη γνησίη» έργο του νου, οδηγεί σε μια πνευματική λει-τουργία, που δείχνει ότι ιδεαλιστικά στοιχεία υπάρχουν και στη γνωσιοθεωρία του Αβδηρί-τη.

9. Ι. Πανέρης, *Νόμος και ηθική αυτονομία στη φιλοσοφία του Δημόκριτου* (σελ. 153-162).

Ο όρος «νόμος» στην οντολογία, στη γνωσιολογία, στην πολιτική φιλοσοφία του Δημό-κριτου δηλώνει κάτι συμβατικό που καθιερώθηκε από τους ανθρώπους. Ο πολιτικός νόμος

λειτουργεί μέσα στο δημοκρατικό κράτος και είναι αυστηρός. Η ηθική αυτονομία, που δρα πιο αποτελεσματικά από το νόμο, δεν συγκρούεται μ' αυτόν, αλλά τον συμπληρώνει στην αδυναμία του ν' αποτρέψει τις κρυφές παραβάσεις.

10. Κ. Βουδούρης, *Η αντίληψη του Δημόκριτου για τη γνώση σε συσχέτισμό προς τις πολιτικές του αντιλήψεις* (σελ. 163-177).

Ο συγγραφέας προβληματίζεται έντονα και πρωτότυπα: οι δημοκρατικές πεποιθήσεις του Δημόκριτου στοιχούν προς την αναθεωρημένη γνωσιοθεωρία του και προς την ηθική του, χωρίς να εναρμονίζονται με την αρχική οντολογία του, την οποία ο φιλόσοφος ενδέχεται να αναθέωρησε μερικώς. Τίθεται το πρόβλημα της εύρεσης μιας ερμηνευτικής αρχής που να εναρμονίζει τη φυσική ή οντολογία του από τη μια και την ηθική και πολιτική του φιλοσοφία από την άλλη· έτσι η αναζήτηση στο χώρο της γνωσιολογίας δίνει το κλειδί για την πιο πάνω εναρμόνιση και την κατανόηση του δημοκρίτειου στοχασμού.

11. Κ. Δεσποτόπουλος, *Στοιχεία φιλοσοφίας της ιστορίας κατά Δημόκριτον* (σελ. 179-194).

Ο συγγραφέας με συνεπείς αναφορές σε χωρία που αποδίδουν έμμεσα, αλλά με ικανοποιητική πιθανότητα, δημοκρίτειο στοχασμό ανασυνθέτει —στο βαθμό που είναι δυνατό— τη διδασκαλία του Αβδηρίτη για τη βαθμιαία μετάβαση των ανθρώπων από το αρχέγονο στάδιο στη βαθμίδα του πολιτισμού με τη νεότερη σημασία του όρου. Παράλληλα επισημαίνει πολύ εύστοχα όχι μόνο τα ιδιαίτερα γνωρίσματα κάθε βαθμίδας, αλλά και τους όρους ή τις αιτίες που λειτούργησαν δυναμικά για τη μετάβαση από τη μιά βαθμίδα στην άλλη.

12. Ι. Δελής, *Οι απόψεις του Δημόκριτου για την ποιητική έμπνευση* (σελ. 195-209).

Με αναφορές στις λίγες αρχαίες πηγές που υπάρχουν και με ωραία επιχειρηματολογία, που συμφωνεί με τη γενικότερη διδασκαλία του Δημόκριτου, παρουσιάζεται η δημοκρίτεια θεωρία της ποιητικής έμπνευσης: α) Σε μια πρώτη φάση ο ποιητής είναι παθητικός εκτελεστής των μηνυμάτων μιας υπερφυσικής δύναμης. β) Στη συνέχεια ο Δημόκριτος — αφήνοντας την παραδοσιακή και ασυμβίβαστη με τη διδασκαλία του παρέμβαση του θείου — δέχεται ότι ο ποιητής είναι φορέας μιας πνευματικο-συγκινησιακής ικανότητας, που αυξάνεται με τη γνώση και την άσκηση.

13. Α. Αραβαντινού - Μπουρλογιάννη, *Το κοσμολογικό μοντέλο του Δημόκριτου* (σελ. 211-321).

Το κοσμολογικό μοντέλο του Λεύκιππου (η εικόνα της δίνης των ατόμων με τον υμένα) βελτιώνεται από το Δημόκριτο, γίνεται περισσότερο «επιστημονικό», εκφράζεται αντίστοιχα με ισχυρή ατομική ορολογία. Ποικίλα προβλήματα, ιδίως του δημοκρίτειου δίνου ως κοσμολογικού διαδικασίας, εξετάζονται ή κάποτε μόνο τοποθετούνται από τη συγγραφέα (όταν πληροφορίες δεν υπάρχουν) με οξυδέρκεια.

14. Δ. Σφενδόνη - Μέντζου, *Ντετερμινισμός και απροσδιοριστία στην αρχαία θεωρία και στη σύγχρονη φυσική* (σελ. 233-244).

Εντοπίζεται μια αντίθεση ανάμεσα στο ντετερμινισμό της δημοκρίτειας ατομικής θεωρίας και στην απροσδιοριστία που εισήγαγε ο Επίκουρος (τα άτομα του πρώτου υπακούουν σε αυστηρά μηχανιστική κινητική αιτιότητα, ενώ του δεύτερου κάποτε παρεκκλίνουν από τη φυσική τους κίνηση).

Η αντίθεση αυτή παρουσιάζεται αναλογικά ανάμεσα στη μηχανιστική και στην κβαντική φυσική στο 19ο αιώνα και μετά. Η απροσδιοριστία και η πιθανότητα έδωσαν στη σύγχρονη φυσική ανοιχτά πεδία για την ερμηνεία του φυσικού κόσμου.

Ωστόσο, επισημαίνει με ωραία επιχειρήματα η συγγραφέας, δεν πρέπει να παραβλέψουμε τα ιστορικά πλαίσια των επιστημονικών συλλήψεων και καταλήγει ότι το ατομικό μοντέλο του Δημόκριτου αποτελεί από κάθε άποψη πρωτοποριακή σύλληψη.

15. Α. Μαυρίδης, *Ο Δημόκριτος και η σύγχρονη αστρονομία* (σελ. 245-254).

Ο συγγραφέας αντλώντας από σπάνιες αρχαίες πηγές, τις οποίες αξιοποιεί με θαυμάσιο

τρόπο, αναστηλώνει, στο βαθμό που επιτρέπουν οι αρχαίες μαρτυρίες, την αστρονομική θεωρία του Δημόκριτου. Όπως ήταν αναπόφευκτο, ορισμένες απόψεις του Αβδηρίτη δεν συμφωνούν με τη σύγχρονη αστρονομία. Άλλοτε όμως ο φιλόσοφος συλλαμβάνει λύσεις αστρονομικών προβλημάτων αποδεκτές και από τη σύγχρονη επιστήμη, όπως οι σχετικές θέσεις γης - σελήνης - ηλίου - πλανητών - απλανών, η δημιουργία του ηλιακού συστήματος και η φύση του γαλαξία.

ΔΡ ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΕΡΗΣ
ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία, «*Αρετής μνήμη*». *Αφιέρωμα εις μνήμην του Κωνσταντίνου Ι. Βουρβέρη*. Μελέτες και Έρευνες — αρ. 35, Αθήνα 1983, 384 σ.

Για να τιμήσει τη μνήμη του ιδρυτή της Κωνσταντίνου Ι. Βουρβέρη (1899-1979) η Ελληνική Ανθρωπιστική Εταιρεία εξέδωσε ένα τόμο συλλογικής δουλειάς ελλήνων και ξένων επιστημόνων από το χώρο κυρίως της αρχαιοελληνικής αλλά και της νεώτερης γραμματείας και τέχνης. Προλογίζοντας αυτό τον τόμο ο Πρόεδρος της Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας και καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Αριστόξενος Σκιαδάς τονίζει ότι η έκδοση αυτού του βιβλίου «δεν ακολουθεί τυπικές διαδικασίες ούτε εντάσσεται σε συνηθισμένες εκδηλώσεις τιμής για την προσωπικότητα του ιδρυτή της Εταιρείας. Ο τόμος αυτός δηλώνει την εσωτερική συμμετοχή μας στην επιστημονική και ανθρωπιστική φυσιογνωμία του καθηγητή που χάθηκε» (σ. 7-8).

Την εξαιρετικά φροντισμένη έκδοση επιμελήθηκε η Χρυσούλα Σοϊλέ, μαθήτρια και συνεργάτις του τιμώμενου καθηγητή. Πέρα από ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του Κ.Ι. Βουρβέρη και μια συνοπτική βιβλιογραφική παρουσίαση των έργων του, τα δημοσιεύσιμα άρθρα ασχολούνται με μια ευρύτατη πληθώρα θεμάτων, ένα μεγάλο μέρος των οποίων είναι καθαρά φιλοσοφικό.

Στο άρθρο «Zur 'Rettung' des Protagoras» (σ. 59-69) ο Kurt von Fritz επιχειρεί να «δισώσει» τον σοφιστή Πρωταγόρα από την οξύτατη κριτική που άσκησε πρόσφατα εναντίον του ο Andreas Graeser. Ο Kurt von Fritz θέτει ως γενικό μεθοδολογικό γνώμονα τη διερεύνηση του πρωταγόρειου στοχασμού μέσα στο ιστορικό του πλαίσιο· μέσα απ' αυτόν τον ιστορικό φωτισμό παρέχεται μια μονοσήμαντη ερμηνεία των εξής πρωταγόρειων θέσεων: α) ο άνθρωπος είναι το μέτρο όλων των πραγμάτων, των όντων ότι/όπως είναι, των μη όντων ότι/όπως δεν είναι· β) για κάθε πράγμα υπάρχουν δυο αντιτιθέμενοι ισχυρισμοί· και γ) η αντίφαση είναι κάτι αδύνατο.

Στο άρθρο «Überlegungen und Beobachtungen zu Platons *Gorgias*» (σ. 71-79) ο Olof Gigon προσφέρει κάποιες ερμηνευτικές προσεγγίσεις στον πλατωνικό *Γοργία*, οι οποίες είναι «επιτεύγματα μακροχρόνιας συναναστροφής με ένα διάλογο, ο οποίος για πολλούς λόγους κατέχει μια εξαιρετική θέση μέσα στο πλατωνικό έργο».

Το ευρύτατο και δύσκολο ερώτημα: «πώς αξιολογείται από την αρχαία ελληνική κοινωνία η φιλοσοφία», αντιμετωπίζεται από τον Αριστόξενο Σκιαδά στις σ. 81-99 μέσα από μια ανάλυση τριών πλατωνικών διαλόγων, του *Πρωταγόρα*, του *Γοργία* και του *Συμποσίου*. Χάρη σε μια προσεκτική μελέτη αυτών των διαλόγων ο Σκιαδάς διαβλέπει π.χ. τα κίνητρα που ώθησαν τότε τους νέους προς τη φιλοσοφία, επισημαίνει τις κοινωνικές τάξεις και τα επαγγέλματα που ενδιαφέρονταν γι' αυτήν, και σκιαγραφεί τη στάση του απλού ανθρώπου απέναντι στη φιλοσοφική ενασχόληση.

Αντλώντας από τους *Νόμους* του Πλάτωνα αρχαιογονωστικές, πολιτειολογικές και ηθολογικές πληροφορίες για τρεις Δωρικές πολιτείες της Πελοποννήσου: τη Σπάρτη, τη Μεσσή-